

Jan Váně a Veronika Hášová

Jak se v České republice vlastně měří náboženství? ¹

Abstract

This descriptive study analyzes resources used to study religion and the character of religion-related variables. Its main purpose is to identify how researchers use these variables in studies published throughout the past twenty years, mainly in the period between 2000 and 2013. During our analysis of religion-related research papers, we established that researchers used 72 different religion-related variables and 17 data sources. As for the sources, the 2008 ISSP represents the dominant data source and is followed by the 1999 ISSP, the Czech DIN survey (the third most frequently used survey), the 1999 EVS, and the 2008 EVS as the fifth most frequently used survey. Other data sources are used only exceptionally. As for individual variables, the following include the most frequently used: declared religiosity, attendance at religious services and belief in something, followed by a group of variables measuring religious socialization. Other variables are used with a lower frequency, such as religious practice in adulthood, religious homogamy, level of orthodoxy, sympathy to Churches and religions, importance of Church and others. The results of our analysis show that the above variables are used in a rather stereotypic way, which brings us to the following conclusion: in the Czech environment, there may be a need to carry out a targeted

1) Tato studie vznikla v rámci projektu *Kontinuita a diskontinuita v náboženské paměti v České republice* (GAČR, č. 14-019485).

survey focusing on issues that have, until now, been associated mainly with qualitative research, such as religious memory, malfunctioning in the transfer of traditional religiosity between generations, revitalization, religious communities, etc.

Key words: religion, variables, ISSP, EVS, DIN, research

1. Úvod

Naše pozornost je v předkládané studii směřována primárně ke kvantitativním šetřením. Důvodů je několik. Jednak doposud dominují českému studiu náboženství (i když už ne s takovou převahou s jakou tomu bylo v předešlých letech). Tato dominance nadále spočívá v tom, že dosud získaná data a zjištění rámuji navazující výzkumy jak kvalitativního tak kvantitativního rázu. Především ale chybí studie věnující se proměnným, které jsou v šetřeních využívány. Běžně jsou v dotazníkových šetřeních přejímány otázky a proměnné z mezinárodních výzkumů EVS, WVS, ISSP atd.² Existují i pokusy o kritiku užívání některých z nich (Vávra 2009, 32–39; Tichý a Vávra 2012), ale doposud se nikdo nepokusil analyzovat, jaké proměnné při analýze náboženství v Česku jsou vlastně užívány.

Tento cíl si klade předkládaná studie. Chceme představit proměnné, které jsou aplikovány v empirických kvantitativních šetřeních zaměřených na české prostředí. Zároveň obrácíme pozornost k nejčastěji využívaným šetřením. Studie má tak zejména deskriptivní charakter. Důvod proč klademe v tomto textu důraz na deskripci je prostý. V českém kontextu doposud neproběhla ani diskuze po povaze proměnných, které byly v kvantitativním výzkumu v České republice aplikovány. Domníváme se, že s ohledem na prostor, jenž studie poskytují, je nezbytné provést nejprve tento krok. To znamená zřehlednit a zpřístupnit nejčastěji užívané proměnné a proměnné, které se v důležitých výzkumech vyskytují sporadicky. Pochopitelně krokem druhým by pak měla být reflexe vazeb mezi teorií, metodou a empirií, tak jak to činí například některé zahraniční studie (srov. např. Andersen, Gundelach a Lüchau 2008, 61–74). Nejdříve přiblížíme šetření, která slouží jako zdroje dat pro studie a z nichž jsou proměnné čerpány, abychom se poté mohli přesunout k jádru práce. Tedy právě k tomu jaké (náboženské) proměnné jsou ve vybraných studiích³ využívány, jak jsou do výzkumu zapojovány

2) Pod zkratkami jsou myšleny výzkumy *European Values Study*, *World Values Survey*, *International Social Survey Programme*.

3) Mluvíme zde o 36 vybraných studiích, jelikož data z výzkumů byla předána Sociologickému datovému archivu SOU AV ČR k archivaci a stala se tak dostupná badatelské veřejnosti, ale zároveň neexistuje jednoznačná evidence českých publikací založených na těchto datech. Z toho důvodu je pochopitelně možné, že ač jsme usilovali o získání maximálního počtu studií, existují studie pracující s námi detekovanými proměnnými i jinak, které jsme však nezachytili.

a s jakou četností. Proměnné týkající se náboženství byly vyhledávány v odborných článcích z let 2000–2013 z vybraných sociologických časopisů⁴ a monografií publikovaných AV ČR. Tento interval byl takto zvolen z toho důvodu, neboť šetření EVS a ISSP zaměřená na náboženství probíhala v České republice v letech 1999 a trvá tak dva roky, než jsou data zpřístupněna v rámci datového archivu. Je tedy očekávatelné, že studie využívající proměnné z námi akcentovaných šetření se začaly objevovat až po roce 2000. Poslední poznámka se týká kritéria výběru „náboženských proměnných“. Mezi náboženské proměnné jsme zařadili ty proměnné, které příslušné studie samy identifikovaly jako náboženské. Dále pak jsme analyzovali a zajímali se primárně o proměnné z hlediska funkce, která jim byla ve výzkumu přikládána: závislá, nezávislá, kontrolní proměnná, nikoli z hlediska obsahového vymezení.

2. Výzkumy a jejich četnost

V tomto textu se zaměřujeme na studie, které pracují v největší míře s daty z *European Values Study* (EVS), *International Social Survey Programme* (ISSP) a *Detradicionalizace a individualizace náboženství v České republice* (DIN). K těmto výzkumům upíráme pozornost proto, že data získaná v jejich průběhu jsou již součástí Sociologického datového archivu SOU AV ČR a jsou tak zpřístupněna pro potřeby badatelské veřejnosti.

Šetření ze série EVS se Česká republika účastnila celkem třikrát, a to v letech 1991, 1999 a 2008. Toto mezinárodní šetření se zaměřuje na širokou škálu otázek od náboženství, přes životní cíle a preference, volný čas, pracovní naplnění až po například současné sociální problémy jako jsou rozvod, potraty, sebevraždy aj. Téma náboženských hodnot je zpracováno velmi detailně. ISSP pak oproti EVS probíhá každoročně ale s tím rozdílem, že vždy akcentuje jiné téma. Vlny zabývající se náboženstvím, jichž se Česká republika účastnila, probíhaly v letech 1998, respektive v ČR 1999⁵ a 2008. Data z roku 1999 pomohla při pozvolném redefinování a reinterpretování představy o české společnosti coby výlučně ateistické. Na základě získaných dat započali výzkumníci poukazovat na to, že českému prostředí jsou (obdobně jako v jiných evropských zemích) vlastní specifické formy víry v nadpřirozeno a spirituální ladění části populace. Na výše zmíněné mezinárodní výzkumy se pak snažil navázat zatím jediný ryze český výzkum DIN.⁶ Jeho kvantitativní část probíhala v roce 2006 a kvalitativní pak

4) Zahrnuty byly časopisy: *Data a Výzkum*, *Lidé města*, *Naše společnost*, *Religio: Revue pro religionistiku*, *Sociální studia*, *Sociológia a Sociologický časopis*. Zaměřili jsme se na tyto zdroje z hlediska jejich dostupnosti. Všechny časopisy jsou dostupné online.

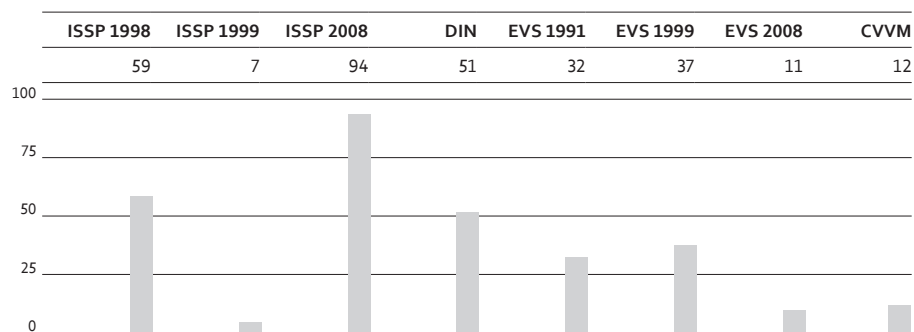
5) V České republice z organizačních důvodů proběhl sběr dat až v červnu roku 1999 (Váně 2012a, 368).

6) DIN lze považovat za první domácí pokus řešit problém, kterému byla postkomunistická sociologie náboženství v České republice od počátku vystavěna. Tímto problémem

v roce 2007. Tento výzkum se snažil zohlednit specifika české společnosti a zaměřit se na široké spektrum otázek mapujících náboženství (Váně 2012a, 363–372). Proměnné byly dále využívány i z dalších šetření, která provádí například výzkumné oddělení CVVM, které v rámci svých měsíčních šetření začleňuje některé otázky ohledně náboženské a církevní problematiky, nebo ze Sčítání lidu, domů a bytů (Váně 2012b, 357). Souhrnně můžeme konstatovat, že jsme rozlišili celkem 17 možných zdrojů dat, které analyzované studie využívaly.

Z grafu 1 vyplývá, že z hlediska četnosti byly ve studiích nejvíce používány proměnné z mezinárodního šetření ISSP 2008. Proměnné z tohoto šetření byly vybrány v 94 případech. Dále potom z ISSP 1998 (popř. 1999 – vlny se překrývají a není možné zcela rozlišit, která vlna je ve výzkumech užitá). Jednalo se o 59 případů v roce 1998 a 7 v roce 1999. Na třetím místě byly nejvíce využívány proměnné z ryze českého šetření DIN (2006), což se týkalo 51 případů. Zatímco dochází ke stále většímu využívání proměnných z ISSP, klesá obliba dalšího mezinárodního šetření, jímž je EVS. Ze souboru v roce 1999 bylo použito 37 proměnných, kdežto v roce 2008 už pouhých 11. Je otázkou, proč je s takovou převahou dáována přednost ISSP 2008 na úkor EVS 2008. Obě šetření jsou dostupná a mezinárodní.

Graf 1: Četnost šetření, z nichž jsou nejčastěji využívány náboženské proměnné?
Chart 1: The frequency of surveys from which the religious variables are the most used

Zdroj: zpracováno autory

bylo, že se jí nedostávalo vlastních dat a data z éry komunistického režimu měla diskuzibilní povahu. Sociologii chyběla data z dlouhodobých sběrů. Faktem ale je, že DIN nepřichází s novými otázkami (a tudíž možnostmi tvořit nové proměnné) ale kombinuje klasické výzkumy jako je EVS a ISSP.

7) Graf obsahuje porovnání výzkumů, ze kterých bylo použito alespoň 10 a více proměnných (mimo výzkum ISSP, který je zde znázorněn kvůli tomu, že dochází k překrývání dat z ISSP 1998 a 1999 a nejde tedy přesně odlišit, která vlna dat byla použita).

Častější využívání ISSP než ryze českého DINu může být způsobeno jak potřebou mezinárodní komparace, tak nyní také zastaráváním dat z DINu, která jsou starší než data z ISSP. Je ale otázkou, zda touha po možnosti komparace není překážkou pro možný vznik jiného českého dotazníkového šetření, které by zohledňovalo česká specifika. Zda není v současné době potřeba vytvořit nový, tj. specifický dotazník reagující na současnou situaci v české společnosti. Něco takového je pochopitelně možné pouze, bude-li jasně koncipován teoretický rámec, který v případě výzkumů EVS, ISSP či DIN vlastně není příliš patrný. Pochopitelně to neznamená generální odmítnutí osvědčených otázek z klasických výzkumů. Možnost zachovat komparaci s mezinárodními šetřeními je neoddiskutovatelná.

Domníváme se ale, že nastal čas, aby byla pozornost v české sociologii náboženství upřena i k jevům, na které spíše zatím poukazují kvalitativní výzkumy. Jako je problematika náboženské paměti (Hervieu-Leger 2000; Lužný 2014),⁸ rozpad tradičních forem přenosu religiozity mezi generacemi (Wohlrab-Sahr, Karstein a Schmidt-Lux 2009), revitalizace a úskalí komunitních forem náboženského soužití (Spalová 2012; Váně 2012b) a jiné (např. Závorková a Vido 2010). Protože jak ukážeme při popisu proměnných, vyskytují se i jisté metodologické problémy a omezení, které mohou být s jednotlivými využíváními šetřeními spojeny. V zásadě nelze ztratit ze zřetele, že aby mohla být využívána sekundární data, musí výzkumníci svůj záměr a cíl do jisté míry přizpůsobit otázkám a proměnným, které mají k dispozici. To znamená, že v současné době výzkumy nereflktují právě ona výše zmíněná témata, která bývají spojována s kvalitativním výzkumem. Snaha přijít s novými tématy se projevuje skrze utváření složených proměnných z dosavadních šetření, kde ale taktéž vznikají jisté komplikace. Například určitá metodologická omezení, kdy Martin Vávra (2010) ve svém textu nezačleňoval při konstruování proměnné „tradiční religiozita“ mezi indikátory víry v personalizovaného Boha. A to zřejmě z toho důvodu, že otázka víry v personalizovaného Boha má odlišný počet stupňů škály od otázky ohledně víry v X. Muselo by tedy při utváření složené proměnné dojít k přizpůsobení této škály, aby si odpovídaly v rozsahu stupňů, a to by vedlo ke ztrátě větší části respondentů.⁹

8) Celkově problematika paměti začíná hrát v českém prostředí stále významnější roli a je jí ze strany nejen kulturní či urbánní sociologie a antropologie věnována častější pozornost (srov. Burzová, Dvořáková a Hejnal 2013; Huyssen 2013; Kunt, Szegő a Vajda 2013; Marková a Slach 2013; Rapošová, Sejková a Szaló 2013; Sidiropulu Janků 2013; Šubrt a Vinopal 2013 aj.)

9) Originálně je totiž proměnná víra v personalizovaného Boha v dotazníku kódovaná jako 5–ti bodová škála, ale pro zapojení a vytvoření proměnné „tradiční religiozita“ by musela být následně rekódovaná jako 4–bodová. Muselo by tak dojít k vyloučení skupiny respondentů, kteří s daným výrokem ani nesouhlasili ani souhlasili. Tím by však došlo ke ztrátě části dat a je otázkou, zda by nedošlo i ke zkreslení daných zjištění.

Existuje tedy celá škála zdrojů sekundárních dat odkud je možno čerpat náboženské proměnné. Postupně však dochází k tomu, že ISSP 2008 se stává dominantním zdrojem, což může spět až k jistému stereotypnímu zacházení s jednotlivými proměnnými spojenému i se zmíněnými metodologickými problémy. V následující části textu se tedy zaměříme na užívání námi detekovaných náboženských proměnných, abychom poté přiblížili nejfrekventovanější proměnné a abychom doložili, zda opravdu dochází k opakovanému zapojování volených proměnných, či jsou pokaždé zapojovány odlišně.

3. Proměnné, jejich charakteristiky a četnost

Proměnné jsou základním kamenem každého kvantitativního výzkumu a určují směr bádání, proto jim věnujeme nyní svou pozornost. Pod proměnnou standardně rozumíme určitou měřitelnou dimenzi pojmu, jinak také symbolické vyjádření vlastností, které měřitelně znázorňuje stavy této vlastnosti a to jak prostřednictvím svých hodnot, tak i skrze vztahy mezi těmito hodnotami (Jeřábek 1992, 25). Pro účely studie není podstatná formální klasifikace proměnných, tedy jsou-li proměnné v analyzovaných výzkumech aplikovány jako kategoriální, kardinální či jinak. Přínosnější je spíše rozlišení proměnných z hlediska zapojení ve výzkumu, zda se jedná o závislé, nezávislé nebo kontrolní. Usilujeme o identifikaci veškerých proměnných, které jsou ve výzkumech používány. Včetně zachycení způsobu užití a četností u těch nejfrekventovanějších. Díky přiblížení náboženských proměnných, které jsou ve výzkumech používány, pak budeme schopni konstatovat, do jaké míry je s frekventovanými proměnnými nakládáno svým způsobem kreativně. Celkem jsme při analýze vybraných studií našli 75 proměnných týkajících se náboženství. Nejčastěji byly užívány proměnné jako přihlášení se k náboženskému vyznání, chození na bohoslužby, víra v nebe, peklo či posmrtný život a další, nejméně často poté například proměnné jako náboženská praxe v dospělosti, náboženská homogamie, míra ortodoxie, sympatie k církvím a náboženstvím, významnost církve apod. (viz Tabulka 1).

V následujících subkapitolách se budeme detailněji věnovat proměnným, které byly ve studiích nejvíce využívány a mohou tak být nahlíženy jako klíčové pro měření náboženství v České republice. Nejfrekventovanější proměnné zároveň udávají ráz současným výzkumům, které se náboženství věnují. Považujeme však za důležité předložit kompletní výčet všech užívaných proměnných, neboť jsou to právě málo využívané proměnné, které mohou otevřít nový prostor pro bádání.

Tabulka 1: Četnost náboženských proměnných v jednotlivých výzkumech ve vybraných časopisech od r. 2000–2013

Table 1: The frequency of religious variables from surveys in the analyzed articles from 2000 to 2013
Zdroj: zpracováno autory
(str. 146–153)

3.1. Příslušnost k náboženské víře

Viděli jsme, že v námi analyzovaných výzkumech se vyskytuje celkem 75 proměnných. Ukazuje se, že nejčastěji užívanou proměnnou je „přihlášení se k náboženskému vyznání“. Tato proměnná se objevila ve 29 případech z celkového počtu 36 analyzovaných studií.¹⁰ Důvod takto vysokého výskytu této proměnné je dán několika okolnostmi. Proměnná je často využívána i z datových souborů, které nejsou primárně zaměřeny jen na náboženskou problematiku, máme zde na mysli datové soubory typu censu jako například Sčítání lidu, dále pak projekty Proměny 2005 (Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života), GGS (Generation Gender Survey), šetření prováděná výzkumným oddělením CVVM a jiné (viz Tabulka 1). Z těchto výzkumů je proměnná povětšinou ve studiích využívána jako tzv. kontrolní proměnná (srov. Dudová et al. 2007; Vidovičová 2010; Pakosta a Rabušic 2010; Kalvas et al. 2012; Váně a Kalvas 2013). Jinak řečeno, je zapojena do modelu, aby byl vyloučen vliv na vztah mezi závislou a nezávislou proměnnou. Další důvod, proč je tato proměnná tak čteně aplikována, je dán historickým kontextem. Tato otázka se stala nedílnou součástí již prvních vln sběru dat výzkumů z rodiny EVS/WVS,¹¹ které doposud fungují jako jeden z hlavních inspirativních zdrojů pro ostatní empirické výzkumy. Celá řada dalších výzkumů jako ISSP nebo v Česku DIN část otázek (tím pádem i proměnných) přebírá právě z těchto výzkumů.

S ohledem na význam, který je této proměnné přisuzován, se pokusíme nastínit na vybraných studiích, jak je tato proměnná využívána v českém prostředí. Jako první studii můžeme zmínit text Dany Hamplové (2009), která za pomoci proměnné přihlášení se k náboženské víře zkoumala, jaký vliv má náboženství na ekonomický rozvoj.¹² Respektive, jestli přihlášení se k náboženskému vyznání, v tomto případě římskokatolickému, jinému křesťanskému či pokud jedinec uvedl, že je bez vyznání, ovlivňuje

10) Seznam analyzovaných studií viz Apendix.

11) Výzkumy European Value Study (EVS) a World Value Survey (WVS) jsou celosvětové srovnávací výzkumy studující sociokulturní a politické změny. EVS/WVS se od počátku zaměřuje na širokou škálu hodnot. Otázky se týkají rodiny, práce, náboženských, společenských a politických hodnot a po celou dobu existuje cílený překryv. Cílem je tak umožnit rozsáhlé zkoumání trendů v čase. Pro srovnání proměnných, které byly zahrnuty v letech 1981, 1990, 1999, 2008 do datových souborů (<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (WVS) a <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/> (EVS)).

12) Dále srov. Hamplová (2013).

Tabulka 1. Četnost náboženských proměnných v jednotlivých výzkumech ve vybraných časopisech od r. 2000–2013 (3. část)
Table 1: The frequency of religious variables from surveys in the analyzed articles from 2000 to 2013 (part 3)
Zdroj: Zpracováno autory

	DIN		EVS				Náboženské vyznání	Aufbruch	BIBL	ČBK	Vlastní
	2006	1990	1991	1999	2008	1997					
Proměnné											
Přihlášení se k náboženskému vyznání	3	0	6	4	3	1	1	1	0	1	0
Chození na bohoslužby	4	1	3	2	1	0	1	1	1	0	0
Vlastní charakteristiky duchovnosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní religiozita (sati bodová škála)	0	0	2	2	1	0	0	0	0	0	0
Kategorie věřících (věřící, mezi, ajeosé)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské typy (tradici, ateisté, život po životě, rozjímaví/meditativní)	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Rinští katolíci	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská homogenie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra obou rodiců	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra rodiče	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Návštěva bohoslužeb rodiců/člen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra v:											
Posmrtný život	3	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0
Peško	4	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0
Nebe	4	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0
Reinkarnace	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozené působení zesnulých	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Věšci	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Amulety	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Léčitelé	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Houšpěpy	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské záranky	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nivána	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozená síla	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Modlitba	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Andělé	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
New Age/Idavo vstupuje do nového duchovního věku	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nová Apokalypsa	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Personalizovaný Bůh	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Hřích	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Důbel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Telepatie	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Důležité vlastnosti (osobnost, výchova - náboženská víra	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Chození na bohoslužby ve věku 11-17 let	2	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
Náboženská výchova	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
Náboženská práce v dospělosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra v Boha (podoba)	2	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0
Osobní náb. aktivita (modlení bez bibloslužeb, jiné náb. aktivity)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Návštění církevního majetku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důležitost náboženství v životě	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0
Křesť	0	0	1	1	1	0	1	0	0	1	0
(Ne)změně restitucí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Předchozí (ne)změně restitucí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen restituce	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Katedrála a restituce	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen katedrála	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nechtěl by za sousezy (Zády, mušamy...)	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0
Typ obřadu (podřáb)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důvěra v instituce (církve)	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)měřila muslimského kmararada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Kontakt s muslimy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nadělní islámské země	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní politika											
Nahášení integrování muslimů do naší společnosti jako problematické	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nahášení islámu jako více militantního než křesťanství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahášení typického muslima jako více fanatického než typického Čecha/Slováka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Základní obava z islámského terorismu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Postoj k Bibli / názor na Bibli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pro mne má život smysl například, že existuje Bůh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bůh života je určován Bohem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Určení správného a špatného by se mělo zakládat na Božím zákonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Míra ortodoxie	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Ekonomická soběstačnost církvi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vyznamost církve	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Změna v církvi (náboženská konverze, konvergence, bez změny, odchalmuči, opadnutí)	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Stabilita víry v Boha	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zisk pomohla síly z náboženství	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Praktikování modlitby/meditace	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Ortodoxní víra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra náboženských a jiných přesvědčení (na mozaikální rodniny	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sympatie k církvím a náboženstvím	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hodnocení typů chození jako náboženských	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)zájem o náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Počet MNO (církvení a náboženské organizace)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hustota členství (církvení a náboženské organizace)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	51	1	31	37	11	1	3	1	3	1	8

Tabulka 1. Četnost náboženských proměnných v jednotlivých výzkumech ve vybraných časopisech od r. 2000–2013 (závěr)
Table 1: The frequency of religious variables from surveys in the analyzed articles from 2000 to 2013 (final)
Zdroj: Zpracováno autory

	Proměny		GGS	CVVM	ESS II	ČSU	Statistické úřady	TRANSF		IVVM	Census				
	2005	2008						1997-2003	1999		1993	1999	1990	1991	2001
Přihlášení se k náboženskému vyznání	2	1	2	1	1	0	1	1	1	0	0	1	2	5	4
Chození na bohoslužby	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Vlastní charakteristiky duchovnosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní religiozita (celí bodová škála)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kategorie věřících (věřící, mezi, aještě)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské typy (tradice, ateisté, tvot po životě, rozjímav/meditativ)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rimští katolíci	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská homogenie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra obouradčů	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra rodiče	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra v:															
Posanný život	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Peško	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Něbe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Reinkarnace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozené působení ženových	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Věšci	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Amulety	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Léčitelé	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Horoskopy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženské zábrsky	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nirvána	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nadpřirozená síla	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Modlitba	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Andělé	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
New Age/fidovo vstupuje do nového duchovního věku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Personalizovaný Bůh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hřích	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dělal	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Telepatie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důležité vlastnosti osobovité vzhovov: náboženská víra	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Chození na bohoslužby ve věku 18-21 let	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská výchova	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Náboženská praxe v dospělosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Víra v Boha (podob)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dobrá náh. aktiva (modlení bez bohoslužby, jiné náh. aktivity)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Navícení církevního majetku	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Důležitost náboženství v životě	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Křesť	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Nazváni restitci)	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Předčezí (ne)změnění restituci	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen restituce	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Katolíka a restituce	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jen katolíka	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nechtěli by za souesty (Židy, muslimy...)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Typ abdukt (pořít)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Důvěra v restituce (člov)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(Ne)meřila muslimského kamaráda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kontakt s muslimy	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Navštěvení islámské země	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Subjektivní pohled															
Nahližení integrování muslimů do naší společnosti jako problematické	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahližení islámu jako více militantního než křesťanství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahližení typického muslima jako více fanatického než typického Čecha/Slováka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Základní obava z islámské terorismu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Postoj k Bibli/ názor na Bibli	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pro me mě život ampujím proto, že existuje Bůh	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bůh života je určován Bohem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Určení správného a špatného by se mělo zakládat na Bžím zákonu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mira ortodoxe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ekonomická soběstačnost církvi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Vyznamost církve	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Změna v církvi náboženskosti (konverze, komegrance, bez změny, ochalnu, opadnutí)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Stabilita víry v Boha	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zisk pomohli a sty z náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Praktikování modlitby/meditace	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ortodoxní víra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Víra náboženských jinych předsedání na mozkádání rodiny	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sympatie k církvi a náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hodnocení typů chování jako náboženských	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(No)záměr o náboženství	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Počet NNO (církvi a náboženské organizace)	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Husota členství (církvi a náboženské organizace)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	3	2	12	4	1	1	1	1	1	2	1	1	2	6	4

odpověď na několik vybraných otázek. Tou první otázkou bylo, zda by mělo být vládní zodpovědností zajistit práci pro každého, kdo chce pracovat. Druhou poté, jestli by vláda měla zabezpečovat slušnou životní úroveň. Třetí a čtvrtá otázka se zaměřovala na postoj k práci. Zda je práce pouhým způsobem, jak vydělat peníze či preferovaným typem zaměstnání. Autorka si je vědoma, že pouze na základě těchto identifikátorů zde není možné určit jasný vztah mezi ekonomickým vývojem a náboženstvím, ale výsledky naznačují, že zde jistá souvislost existuje. Zdá se, že čeští křesťané mají tendenci očekávat od vlády větší podporu než lidé bez vyznání.

Spolu s Blankou Řehákovou pak Hamplová (2009) využívá proměnnou náboženského vyznání jak v obecnějším smyslu, kdy porovnává počty věřících v jednotlivých letech, krajích či v rámci dalších evropských zemí apod. Zkoumají ale i otázku shody náboženského vyznání respondenta s jeho matkou, otcem i oběma rodiči. V tomto textu zdůrazňuje vliv náboženské socializace, tedy že respondenti, kteří se hlásí k římskokatolické církvi, pochází převážně z katolických rodin. Je zde také možné vidět, že vliv otce při přenosu římskokatolické víry je slabší než vliv matky. Dále se autorky zaměřují na vliv přihlášení se k náboženské víře na vzdělání. Poukazují na fakt, že „věřící“ ženy (s výjimkou těch, které se hlásí k Pravoslavné církvi, Českobratrské církvi evangelické a menším církvím) jsou méně vzdělané než ženy bez vyznání. U mužů lze nalézt opačný trend, kdy s výjimkou těch, kteří se hlásí k Církvi římskokatolické, Slezské církvi evangelické a Svědkům Jehovovým, jsou „věřící“ muži vzdělanější než muži bez vyznání.

V textu Zdeňka Nešpora (2010) je proměnná „náboženské vyznání“ zaprvé využívána pro mezinárodní komparaci s ostatními vybranými evropskými zeměmi. Zadržuje se dávat do souvislosti s ovlivněním rodinného stavu. Ukázalo se, že křesťané vstupovali do manželství častěji než lidé bez vyznání a méně se rozváděli. Tato skutečnost pak byla výraznější pro menší křesťanské církve než v řádově větší církvi římskokatolické. Avšak zároveň porovnání výsledků z ISSP 1998 a 2008 ukázalo, že dochází k přibližování hodnot a že rodinný stav jedinců hlásících se k nějaké tradiční církvi se přibližuje lidem bez vyznání. Rozdíl nadále platí v postoji k tradičnímu rozdělení rolí v domácnosti, kdy lidé hlásící se k nějaké církvi častěji vyjadřují souhlas s tradičním modelem soužití, který předpokládá, že muž zastává roli živitele rodiny a žena se stará o domácnost a rodinu. Nešpor ale u tohoto zjištění zároveň podotýká, že silnějšími faktory než víra jsou spíše věk, vzdělání a velikost bydliště (Nešpor 2010, 50).

Nešpor dále používá proměnnou přihlášení se k náboženskému vyznání stejně jako Hamplová s Řehákovou (2009) pro zjištění shody s vyznáním rodičů, kde se potvrzuje slabší vliv otce na náboženskou socializaci. Proměnná náboženského vyznání je v článku Nešpora (2010) dále použita při zkoumání míry tolerance a to jak v případě sexuality, tak v případě míry souhlasu s potratem. Výsledky ohledně tolerance hlavně poukazují na určité rozpory v akceptaci křesťanských hodnot, kdy katolíci jsou nyní například k potratu více shovívaví než nekatoličtí křesťané, kteří jsou pořád méně tolerantní.

Podobně jako Nešpor zapojuje proměnnou přihlášení se k náboženské víře i Olga Nešporová (2010), která se zaměřuje na to, jak náboženství ovlivňuje rodinný život. Zajímalo ji, jaké hodnoty zastává reprodukční a post-reprodukční kategorie římských katolíků a lidí bez vyznání ohledně manželství a rodičovství. Ve výzkumu využila velké množství proměnných, aby postihla názorovou podobnost či rozdílnost mezi danými kategoriemi. Pro příklad si uveďme alespoň některé z nich. Zkoumala například, jak se dané kategorie staví k tvrzení, že „manželství je zastaralá instituce“, „manželství je svazek na celý život a nemělo by být nikdy zrušeno“, „homosexuální páry by měly mít stejná práva jako heterosexuální“, „je v pořádku, když spolu mladí lidé žijí, aniž by plánovali uzavřít sňatek“ apod. Zajímaly ji dále také postoje ohledně genderové dělby práce, jako „předškolní dítě zaměstnané matky pravděpodobně strádá“, „pokud se rodiče rozvedou, je pro dítě lepší, když zůstane s matkou než s otcem“, „vydělává-li žena více než muž, není to dobře pro jejich vztah“ apod.

V neposlední řadě se zaměřila i na nejdůležitější vlastnosti osvojované výchovou, jako „pracovitost“, „nezávislost“, „nesobečnost“, „náboženská víra“ apod. Na základě získaných dat předkládá závěr, že zejména mladí jedinci římsko-katolického vyznání zaujímají odlišné strategie chování oproti jejich vrstevníkům. Trendem ale je postupné sblížení hodnotových orientací mezi oběma tábory mladých. Co však nadále mezi těmito skupinami činí rozdíl je například míra předmanželské kohabítace, věk vstupu do manželství, plození dětí a míra rozvodovosti. Přes tyto rozdíly však na úrovni postojů zůstává manželství a rodičovství celospolečensky ceněné a to právě nejen u římských katolíků (Nešporová 2010, 85).

Vliv náboženského vyznání je zkoumán i ve vztahu k preferovanému typu pohřbu. Jinak řečeno, výzkum při aplikaci zvolené proměnné zkoumal, zda přihlášení se k náboženské víře ovlivňuje volbu typu pohřebního obřadu. Výsledek odpovídá intuitivním očekáváním, a to, že lidé s nějakou formou deklarované religiozity preferují církevní pohřeb oproti lidem bez vyznání, kteří tendují k pohřebnímu obřadu sekulárního charakteru (Nešporová 2011).

Proměnná přihlášení se k náboženské víře se může použít i v případě hodnocení znalostí jiných náboženství, například islámu. Josef Novotný a Filip Polonský (2011) ve svém výzkumu prokázali, že lidé hlásící se k římskokatolickému náboženství, podobně jako lidé nevěřící, mají signifikantně méně objektivních znalostí ohledně islámu než lidé, kteří se hlásí k ostatním menšinovým náboženstvím. V otázce znalostí islámu jsou na tom tedy v České republice věřící i nevěřící podobně.

Tato proměnná může být používána také ve smyslu zjištění určité konzistence náboženské víry, kdy se zjišťuje, zda věřící věří jak prvkům spojených s jejich vírou (např. víra v nebe, peklo, zázraky apod.), tak fenoménům mimo jejich víru (např. v horoskopy, reinkarnaci, léčitele, věštky apod.). Ukazuje se, že dochází k jistým nekonzistencím (srov. Lužný a Navrátilová 2001; Nešporová 2009; Nešporová a Nešpor 2009).

V dalších textech můžeme užití proměnné náboženské vyznání popsat jako obecnější. Proměnná je zapojována pro různé komparace vzhledem k věkovým kohortám, pohlaví, dalším zemím či v časovém horizontu. Slouží jako statistický podklad pro zdůvodnění záměru studií a jako jeden z identifikátorů míry religiozity respondenta (viz Hamplová 2000a; Hamplová 2000b; Spousta 2002; Nešpor 2004; Václavíková-Helšusová a Václavík 2006; Nešpor 2007a; Nešpor 2007b; Vávra 2009; Hamplová 2008; Řeháková 2009; Hamplová 2010; Laudátová a Vido 2010; Vávra 2010; Váně a Štípková 2013).

Z představeného lze vidět, že nejčastěji používaná proměnná je spojována s vlivem na ekonomický rozvoj, náboženskou homogamií, náboženskou socializací, vzděláním, rodinnými hodnotami, typem pohřbu, hodnocením znalostí jiného náboženství, konsistencí náboženské víry aj. Nebo je zapojována z důvodu komparace z hlediska let, věku, kohort, pohlaví, zemí apod. Škála jejího využití je tak velmi široká. Přesto ale deklarovaná religiozita sama o sobě vypovídá o pouhém pasivním přihlášení se k nějaké víře. Často tak bývá dávana do souvislosti s proměnnou zkoumající frekvenci návštěv bohoslužeb, která reprezentuje aktivní praktikování víry.

3.2. Frekvence návštěv bohoslužeb

Druhou nejčastěji využívanou proměnnou je proměnná, která zjišťuje účast na bohoslužbách, respektive jejich frekvenci. Objevila se celkem 17krát. Zjišťování frekvence účasti na bohoslužbě patří mezi klasické proměnné objevující se ve výzkumech náboženství, přesto tato proměnná není bezproblémová. Na problémy jejího měření poukazuje ve svém textu například Vávra (2009). Předestírá komplikace, které jsou s využíváním této proměnné spjaty, čímž dochází k potenciálnímu zkreslení dat. První námitka naznačuje obtíže spojené s možným porozuměním otázky, kdy není přesně jasné, co se myslí návštěvou bohoslužby (problém četnosti, aktivní/pasivní účast, záměr účasti atd.). Druhý problém představuje spoléhání se na paměť respondentů a možný špatný odhad frekvence. A neméně důležitý problém může být také určitá stylizace odpovědí. Tedy v zemi, kde je náboženství hodnoceno pozitivně, dochází k nadhodnocování míry frekvence bohoslužeb a naopak (Vávra 2009, 37–38).

I přes tyto ve zkratce zmíněné nevýhody je daná proměnná do výzkumů začleňována, a to pravděpodobně z toho důvodu, že i přes jisté nedostatky umožňuje komparaci napříč zeměmi. Jinak řečeno, při překladu do jiných jazyků zůstává její význam stále (dobře) zachován (Vávra 2009, 38). Dále pak tato otázka patří k jedněm z nejdéle využívaných v dotazníkových šetřeních, takže získaná data se v opakujících výzkumech s touto otázkou dají relevantně využívat jako data získaná z panelových šetření. Nelibost při užívání dané proměnné, která je nejčastěji napadána (srov. již Berger

a Luckmann 1967),¹³ lze korigovat alespoň s ohledem k pěti zásadám, které představuje Vávra. Za prvé by měly být využívány údaje o výzkumech (např. odchylky ve znění otázek, nabízených kategorií, významné události, které se odehrály v období sběru dat apod.). Za druhé by mělo docházet ke kombinaci s jinými zdroji dat nebo s jinými výzkumy stejného typu. Za třetí by se mělo kontextualizovat, tedy zabývat se informacemi o náboženské situaci v dané zemi. Za čtvrté by výzkumníci měli mít teoretickou znalost o sociologii náboženství a mít vytvořené teoretické interpretační schéma. A poslední, pátou zásadou, je tzv. metodologická opatrnost, tedy neinterpretovat věcně významné rozdíly několika procent, které byly naměřeny v různých sériích výzkumu za použití jiných kategorií (Vávra 2009, 38).

Proměnná „návštěvnost na bohoslužbách“ je využívána mimo jiné v námi již zmiňovaných výzkumných studiích. Důvod je prostý, v nejednom případě je tato proměnná využívána pro ověření vlivu proměnné přihlášení se k náboženské víře. Vysvětlení pro kombinaci těchto proměnných je jednoduché. Je něco jiného deklarovat svou přináležitost k náboženskému vyznání a být aktivně praktikujícím věřícím. Frekvence návštěv bohoslužeb tak do určité míry zpřesňuje tvrzení o efektu přináležitosti, protože rozlišuje tzv. aktivní a pasivní věřící (srov. např. Václavíková-Helšusová a Václavík 2006; Nešporová a Nešpor 2009; Hamplová 2009; Hamplová 2013; Nešpor 2011; Nešporová 2011).

Případně je námi popisovaná proměnná používána v obecnějším smyslu, kdy jde o komparaci frekvence chování na bohoslužby například v určitém časovém horizontu (Lužný a Navrátilová 2001; Hamplová 2008; Hamplová 2010), podle věkových kohort (Spousta 2002; Laudátová a Vido 2010), pohlaví (Hamplová 2011), zemí (Hamplová 2000a), apod. Studie se často zaměřují i na několik komparací současně (viz Hamplová 2000a; Hamplová 2000b; Hamplová a Řeháková 2009 aj.).

Proměnná „chození do kostela“ (ale vlastně i „deklarovaná religiozita“) jsou nejčastěji využívány i pro potvrzení „výjimečnosti“ Česka jako jedné z nejvíce sekulárních zemí ve srovnání s dalšími zeměmi (srov. např. Hamplová 2000a; Hamplová 2000b; Nešpor 2007b; Hamplová a Řeháková 2009; Vávra 2009; Hamplová 2010; Nešpor 2010; aj.). Tento obecně přijímaný závěr by mohl být také dalším vysvětlením vysoké četnosti užívání těchto dvou proměnných. Je potom ale otázkou, jestli vysoká míra aplikace výše popisovaných proměnných nevede spíše k nezamýšlenému důsledku, jímž je potvrzení

13) Thomas Luckmann v 60. letech začal poukazovat na to, že sociologie náboženství sleduje špatně ukazatele, které sice dokazují, že církevní religiozita klesá, ale že to zároveň neznamená vymizení náboženství. Luckmann přišel s konceptem neviditelného náboženství, tedy že existuje alternativní religiozita, která supluje onu sledovanou církevní. Jinak řečeno, dochází k segregaci institucionálních ideologií a v důsledku heterogenity světonázorů poté k pluralitní náboženské situaci.

předjímaného výsledku, čímž ten je takto posilován, než že by sloužily k relevantní interpretaci odpovídající realitě.

Pokus o hlubší porozumění skutečnosti v souvislosti s proměnnými vyjadřujícími určitou míru religiozity jedince předkládá například Vávra (2010). Ten v kombinaci s proměnnými jako například deklarovaná víra, podoba Boha, frekvence modliteb nebo tradiční či popřípadě alternativní víra používá frekvenci účasti na bohoslužbách jako jeden z identifikátorů ovlivňující kvalitu respondentova života. Ukazuje, že věřící lidé častěji zakouší pocit bezmocnosti, který je ovlivněn proměnnými zjišťujícími religiozitu jedince s výjimkou právě proměnné frekvence bohoslužeb. Proměnná frekvence bohoslužeb neměla statisticky signifikantní vliv na zakoušení pocitu bezmocnosti. Naopak v případě generalizované důvěry k lidem proměnná frekvence bohoslužeb působila jako nejsilnější faktor, resp. čím častěji jedinec dochází na bohoslužby, tím spíše bude ostatním důvěřovat. V případě důvěry k institucím se kromě bohoslužeb jako výrazný faktor projevilo i přihlášení se k náboženskému vyznání. Proměnná ovlivňuje i pocit zakoušení štěstí, spokojenosti, ale i osamělosti.

Máme-li zde shrnout aplikaci proměnné „frekvence návštěv na bohoslužbě“ byla dáována do souvislosti s tzv. „aktivní vírou“, spokojeností v životě, důvěrou v lidi a instituce či pro porovnávání v časovém horizontu, podle kohort, vzdělání, pohlaví, zemí apod.

3.3. Víra v ...

Mezi významně co do počtu využívané proměnné, patří ty, které jsou spojovány s otázkou „Věříte v „X“?“, kdy „X“ je proměnnou pro jev, v nějž dotazovaný respondent buď věří, nebo nevěří. Některé položky typu: víra v nebe, posmrtný život, peklo, horoskopy, věštce, amulety, náboženské zázraky, reinkarnaci a léčitele jsou prakticky již nedílnou součástí této otázky po víře v proměnné jako: nadpřirozené působení zesnulých, nirvána, New Age, personalizovaný Bůh, nadpřirozená síla, modlitba, andělé, hřích, ďábel či telepatie jsou využívány s nižší intenzitou (srov. Tabulka 2). Do této kategorie proměnných můžeme zařadit dále také víru v různé podoby Boha, která se do výzkumů též začleňuje a je ve studiích využívána.

Tabulka 2: Frekvence zapojování jednotlivých proměnných „Víra v...“ v analyzovaných studiích
Table 2: The frequency of variables „Belief in ...“ in studies that were analyzed

Název proměnné	Četnost proměnné
Nebe	12
Posmrtný život	10
Peklo	10
Horoskopy	9
Věštcí	8
Amulety	8
Náboženské zázraky	8
Reinkarnace	7
Léčitelé	7
Nadpřirozené působení zesnulých	5
Nirvána	4
New Age/lidstvo vstupuje do novho duchovního věku	3
Personalizovaný Bůh	3
Nadpřirozená síla	2
Modlitba	2
Andělé	1
Hřích	1
Ďábel	1
Telepatie	1
Víra v Boha (podoby)	9

zdroj: zpracováno autory

Můžeme zde nalézt, jak proměnné, které jsou spojovány s tradiční křesťanskou věroukou (víra v nebe, peklo, náboženské zázraky aj.), tak proměnné, jež jsou spojovány s různými alternativními proudy (víra v léčitele, amulety, horoskopy apod.). Z tohotorozdělení vzešlo i užívání těchto proměnných jako složených proměnných – tradiční a alternativní religiozita. Jednotlivé studie ale používají různé kombinace proměnných pro utvoření proměnné tradiční/alternativní religiozita, což je zapříčiněno využíváním různých šetření, které se do jisté míry v otázce, v co dnes lidé věří, odlišují.

Zaměříme-li se opět na jednotlivé studie, Hamplová (2000b) rozlišuje na základě otázky víry v X a několika dalších původně 4 faktory – křesťanství, okultismus, fatalismus a víru v člověka. Faktor křesťanství zahrnuje proměnné posmrtný život; nebe; peklo; náboženské zázraky; postoj k Bibli; existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost; pro mne má život smysl jen proto, že existuje Bůh a víra v Boha jako osobu. Okultismus poté zapojuje proměnné víra v amulety, věštce a horoskopy. Fatalismus souhlas s výroky: lidé mohou dělat jen málo pro to, aby změnili běh svého života, a podle

mého názoru život nemá žádný smysl. Víra v člověka byla spojena s tvrzeními: život má smysl jen tehdy, pokud mu nějaký smysl dá člověk sám a svůj osud si určujeme sami. Skrze tyto vygenerované faktory se pak snaží na výsledcích ukázat, že ač Česká republika má malý podíl praktikujících věřících, tak se nejedná o zemi, ve které by bylo odmítáno nadpřirozeno a duchovní rozměr. Tyto poznatky pak rozšiřuje o mezinárodní srovnání a shrnuje ve studii *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti* (Hamplová 2000a).

Dále Hamplová (2008) používá faktorovou analýzu, za jejíž pomoci generuje faktor tradiční víry, který zahrnuje proměnné – posmrtný život, nebe, peklo, zázraky a modlitby a faktor alternativní religiozity, jenž zahrnuje – amulety, horoskopy a věštce. Dochází k závěrům, že vysokoškolské vzdělání snižuje pravděpodobnost ve víru v alternativní formu víry, že věří spíše ženy a mladší lidé. Oproti tomu tradiční víra je spojená spíše se staršími lidmi a také se ženami.¹⁴ Jako klíčový faktor pak Hamplová zdůrazňuje vliv náboženské socializace, tedy když respondent navštěvoval bohoslužby ve věku 11/12 let, a vliv prostředí, ve kterém vyrůstal (zda rodiče byli věřící).

Oproti tomu Vávra (2010) používá ve svém textu Cronbachovo alfa¹⁵ a zahrnuje do daných proměnných jen některé indikátory. Tradiční víra je ustavena na základě víry v nebe, peklo a náboženské zázraky. Alternativní víra je pak v dotazníkových šetřeních normována skrze víru v horoskop, věštce, amulety, vstup lidstva do nového duchovního věku (New Age). Vávra využívá tyto proměnné pro ověření kvality současného jedincova života. Tradiční ukazatele víry se pak neprojevily statisticky signifikantně ani u jednoho faktoru kvality života (pocit osamělosti, beznormovosti, štěstí a spokojenosti, bezmoci, důvěry k lidem a důvěry k institucím). Působení alternativní religiozity bylo statisticky signifikantní jen v případě zakoušení pocitu bezmocnosti. U proměnné pocitu bezmocnosti se ukázal jako významný faktor aktivity, kdy „pouhé“ přihlášení se k náboženskému vyznání či alternativní religiozita zvyšují pocit bezmoci a aktivní podoba víry a společenské kontakty pomáhají tento pocit redukovat (Vávra 2010, 6)

Zkoumání alternativní religiozity však přináší i jisté problémy. Ukazuje se totiž, že lidé nevnímají jednotlivé indikátory alternativní religiozity jako spirituální. Jinak ře-

čeno, například víru ve věštce, léčitele, horoskopy a podobně nespojují s určitou náboženskou dimenzí. Je tedy otázkou, zda to tak může být považováno výzkumníkem. Navíc pokud se přidá ještě zjišťování četnosti, jak často se respondent dostal s touto alternativní religiozitou do kontaktu, ukazuje se, že čísla klesají (Bruce 2011, 104–109). Zároveň je problematická i nejasnost uchopení konceptu alternativní religiozity. Jak vidíme na příkladu Vávry (2010) a Hamplové (2008) začleňují do jednotlivých typů religiozit rozdílné proměnné. Vhodné by bylo také začlenit mezi proměnné určující tradiční religiozitu víru v personalizovaného Boha. Myšlenka osobního Boha je základem pro křesťanskou víru a došlo by k silnějšímu provázání proměnné. Zde se však naráží na již zmiňovaný metodologický problém, kdy víra v osobního Boha je v rámci šetření jinak kódována, tzn. má odlišný počet stupňů škály a při jejím zařazení do složené proměnné „tradiční religiozita“ tak může důsledkem rekódování, aby si škály odpovídaly, docházet k velké ztrátě dat.

Některé studie pak nepoužívají proměnné „víra v...“ jen v rámci složených proměnných jako je alternativní či tradiční religiozita. Nešporová (2009) zapojuje víru v posmrtný život, nebe, peklo, reinkarnaci a nadpřirozené působení zesnulých jako ukazatele víry ve formy posmrtné existence. Činí tak v závislosti na historickém vývoji, pohlaví, věkových kohortách, dalších státech Evropy a také přihlášení se k náboženskému vyznání. Dochází tak ke zjištěním, že mezi léty 1999–2008 nastává pokles víry v posmrtný život, jak u mužů, tak u žen. Naproti tomu porovnání z let 1991–1999 ukazuje mírný nárůst víry v posmrtný život i reinkarnaci (Spousta 2002).

Nešporová (2009) dále konstatuje, že u žen je stále víra v posmrtné formy života pravděpodobnější. V souvislosti s věkovými kohortami pak ukazuje, že proměny postoje nesouvisí pouze s životními fázemi, ale i s celospolečenskými změnami způsobenými transformací totalitární společnosti na demokratickou. V závislosti na přihlášení se k náboženské víře se pak ukázalo, že dochází k výrazným změnám mezi nevěřícími, takže pokles víry v posmrtné formy života není dán jen klesajícím podílem věřících, ale rovněž právě změnami uvnitř samotné kategorie lidí bez vyznání. Zajímavým zjištěním může být, že i lidé hlásící se ke křesťanské víře například uvádí víru v reinkarnaci, či že každý desátý nevěřící věří v posmrtný život, ale odmítá ho spojit s nebem nebo peklem. Společně s Nešporem pak Nešporová (2009) zkoumá dále víru ve věštce, léčitele, horoskopy, nebe, posmrtný život, reinkarnaci jak v závislosti na víře, tak u katolíků rozlišují aktivní a pasivní věřící. Ukazují, že mezi aktivními a pasivními věřícími je odlišnost hlavně u proměnných víra v nebe, posmrtný život a léčitelé. Tyto proměnné výrazně více volí aktivní věřící.

Hamplová (2010, 6–7) poté na víře v nadpřirozeno a náboženské fenomény ukazuje, že ač víra v Boha není podle šetření ISSP 2008 v České republice příliš rozšířená, lidé věří alespoň určitým fenoménům. Avšak i u zkoumaných fenoménů jako je víra v posmrtný život, peklo, nebe, reinkarnaci, nadpřirozené působení zesnulých, věštce, amulety, léčitele, horoskopy, zázraky a reinkarnaci, se ukazuje, že zde je určitý pokles. Hamplová zmiňuje například víru ve věštce, která v roce 1998 byla 70 % a nyní se pohybuje okolo 50 %. Podobně používá tyto proměnné i ve spojení s pohlavím a porovnáváním v letech

14) V jiné studii můžeme nalézt poněkud odlišné konstatování ohledně tradiční a alternativní religiozity ve spojení s věkem. Zkoumá-li se vliv skrze rozdělené věkové kategorie, ukazuje se, že v porovnání s lidmi ve středních letech i mladší lidé více inklinují k tradiční religiozitě. A v případě alternativní religiozity se výrazný věkový trend ani nepotvrzuje (Váně, Lužný a Štípková 2013, 200).

15) Cronbachovo alfa je statistický nástroj měřící míru vnitřní konzistence. Jinak řečeno, tento koeficient určuje reliabilitu spojených proměnných (Kreidl 2005). V případě utváření konstruovaných proměnných bývá též užíváno faktorové analýzy. Oproti Cronbachovu alfa faktorová analýza na základě korelace jednotlivých proměnných generuje menší počet faktorů (Turner 2006, 187).

2006 a 2008 (Hamplová 2011). V této studii pak doplňuje svá předchozí zjištění o to, že ženy mají vyšší tendenci věřit jak v nějakou podobu Boha, tak ale také v jednotlivé nadpřirozené i náboženské fenomény. Převažují ve všech zapojených kategoriích – posmrtný život, reinkarnace, nadpřirozené působení zesnulých, nebe, peklo, věštci, amulety, léčitelé, horoskopy, zázraky, nirvána, andělé, modlitba, nadpřirozená síla a New Age.

Jak už bylo řečeno, můžeme sem zařadit i víru v podobu Boha. Dušan Lužný s Jolanou Navrátilovou (2001) se zaměřují na proměnu vnímání Boha od roku 1991 do 1999 v rámci 3 skupin. Do první skupiny zařazují všechny respondenty, do druhé jen věřící a do třetí pak pouze křesťany. Dále je tato proměnná používána pro odlišení věřících, neboť tradiční víra je spojena s představou osobního Boha, a to je poté porovnáváno například v časovém horizontu a podle věkových kohort (Laudátová a Vido 2010). Hamplová (2011) dává tuto proměnnou do souvislosti s pohlavím, zda ženy mají odlišnou představu o Bohu než muži. A jak už bylo naznačeno, proměnná víra v různé podoby Boha bývá využívána také jako podklad pro to, proč se zabývat alternativní religiozitou (Hamplová 2010). Jinak řečeno, v české společnosti proměnná víry v Boha do určité míry potvrzuje představu o sekularizované společnosti.

Shrneme-li si představené, můžeme říci, že proměnná „víra v X“ se objevuje ve spojitosti s tzv. „alternativní religiozitou“ a „tradiční religiozitou“, dále pak s genderem, věkem, kvalitou života, deklarovanou vírou, aj.

3.4. Proměnné zkoumající náboženskou socializaci

Další skupinu, která se ve výzkumech objevuje s vyšší frekvencí, tvoří proměnné zkoumající náboženskou socializaci. Nejčastěji z nich je užívána proměnná zjišťující frekvenci návštěv bohoslužeb ve věku 11/12 let. Méně často jsou pak využívány proměnné náboženská výchova, víra některého z rodičů či obou rodičů. I v případě proměnných zkoumajících náboženskou socializaci dochází ke kombinaci s dalšími frekventovanými proměnnými, jako je deklarovaná religiozita a chození na bohoslužby.

Skupinu proměnných zkoumajících náboženskou socializaci ve svých studiích využívá například Hamplová (2008, 2011, 2013) a připisuje náboženské socializaci zásadní vliv na přetrvání víry člověka do dospělosti. V případě tradiční a alternativní religiozity se ukazuje, že má vliv jak náboženské prostředí (víra matky/otce), tak chození na bohoslužby ve věku 11/12 let. Pokud jedinec v mládí navštěvoval kostel, je zde vyšší pravděpodobnost, že bude v dospělosti inklinovat k jednomu typu religiozity. Náboženská socializace je potom podle zjištění Hamplové s větším impaktem zejména v menších křesťanských církvích. Jako významné v souvislosti s primární náboženskou socializací se ukazuje být míra striktnosti náboženské socializace. Ty církve, které poskytují slabší stupeň náboženské socializace, otevírají prostor pro víru v prvky alternativní religiozity. Socializace se jeví jako nejlepší vysvětlení i z hlediska vyššího zastoupení žen mezi věřícími (Hamplová 2011).

Podobně jako Hamplová se o náboženskou socializaci zajímá Blanka Řeháková (2009). Zkoumá, jak náboženská socializace ovlivňuje přístup k náboženství v současnosti. Používá k tomu několik komplementárních proměnných, a to jak často respondent navštěvoval bohoslužby ve věku 11/12 let, v jakém náboženství byl vychován, dále pak jaké bylo vyznání matky/otce, když byl respondent dítě a jak často navštěvovali náboženské obřady, dále k jakému náboženství se respondent nyní hlásí a jak často navštěvuje bohoslužby. Potvrdilo se, že pokud jedinec prošel primární náboženskou socializací v dětství, zvyšuje se jeho šance na zachování religiozity i v dospělosti. Mezi staršími generacemi pak docházelo k lepšímu předávání náboženské víry a starší generace měly i vyšší pravděpodobnost uchovat si náboženství do současnosti. Primární náboženská socializace pak dle jejich zjištění ovlivňuje, jak často v současnosti respondent chodí do kostela i jak často se modlí.

Proti zdůrazňování náboženské socializace jako stěžejního faktoru můžeme do jisté míry postavit studii Jana Váněho a Martiny Štípkové (2013). Ti ve své studii sice potvrzují statisticky signifikantní vliv proměnné primární náboženské socializace, která zvyšuje šanci na zachování víry i v dospělosti. Zároveň ale poukazují na to, že v České republice, jakožto sekularizované zemi, je silnějším faktorem ovlivňujícím náboženskou ortodoxii v dospělosti pravidelné docházení do kostela a modlení, tedy náboženská praxe než samotná náboženská socializace v dětství.

Rovněž zjištění Vávry (2010) zpochybňují přečtený důraz kladený na vliv náboženské socializace na současný život respondenta. Ve své studii dokazuje, že náboženská socializace, tedy chození na bohoslužby v dětství nemá určující vliv na současně vnímanou kvalitu života respondenta.

Marie Laudátová s Romanem Videm (2010) do náboženské socializace kromě chození na bohoslužby ve věku 12 let, zařazují také souhlas s tím, že je důležité v dětech pěstovat náboženskou víru, zda byl respondent vychováván v náboženském duchu a jestli mají rodiče vůli pokřtít svoje dítě. Tyto indikátory pak porovnávají v rámci časového horizontu, tedy v letech 1991, 1999 a 2008 a v rámci věkových kohort. U všech sledovaných proměnných pak pozorují zlom mezi generacemi narozenými před rokem 1945 a od roku 1945 dále. Před rokem 1945 byli jedinci více vychováni v náboženském duchu, chodili v mládí často do kostela a s velkou pravděpodobností byli i pokřtěni. Po roce 1945 už náboženská socializace slábne. Ovšem i generace narozená před rokem 1945 nepřisuzuje náboženství takovou hodnotu, aby považovala za důležité předávat jej na další generace. U starších generací dochází k oslabování náboženské praxe, což právě může vysvětlovat to, proč otázka přenosu náboženské víry na potomky není pro ně tak důležitá, jak by se mohlo očekávat.

I proměnnou zkoumající náboženskou socializaci můžeme nalézt v několika kontextech. Užívá se hlavně ve spojitosti s přetrváním víry člověka do dospělosti. Dále pak bývá dávána do souvislosti s náboženskou praxí, s ovlivněním kvality života člověka či s věkovými kohortami.

5. Závěr

Ve studii bylo zjištěno, že výzkumy využívají proměnné do určité míry podobně. I když je nyní větší snaha o utváření nějakých složených proměnných, je z šetření využíváno čteněji jen několik málo proměnných a jsou dávány víceméně do podobných souvislostí. Poněkud jiný přístup můžeme vidět na příkladu studií Martina Vávry (2010), Jana Váněho a Martiny Štípkové (2013) nebo ve vlastním výzkumu Josefa Novotného a Filipa Polonského (2011). V těchto studiích dochází k zapojování frekventovaných proměnných, ale poněkud odlišně oproti dalším zmíněným studiím. Jde také o to, že zatímco některým studiím jde spíše o popis distribuce věřících, ať tradičních tak alternativních, tak jiným jde o vysvětlení a zjišťování funkce, kterou náboženství ve společnosti má. Výzkumů zaměřených na funkci je ale podstatně méně než výzkumů, které se věnují deskripci distribuce. Tímto konstatováním neodsuzujeme standardní postupy převážně deskriptivního charakteru interpretace podob (a)religiozity v Česku. Rádi bychom ale poukázali na to, že aplikace jakékoliv proměnné (a u těch nejčastěji používaných tím spíše) by bylo vhodné začít využívat častěji pro vysvětlení funkce náboženství v českém kontextu.

Jinak řečeno, předkládaná studie shrnuje náboženské proměnné, které jsou v současných českých výzkumech využívány. Přibližuje ty proměnné, které jsou zapojovány nejčastěji, a naznačuje, v jakém kontextu jsou nejčastěji ve studiích aplikovány. Je patrné, že proměnné jsou zapojovány buď ve své původní podobě – tzn. vycházejí přímo z otázek v dotaznících, nebo jsou z nich utvářeny složené proměnné. Dále se studie zaměřila na využívání jednotlivých typů šetření, ze kterých studie proměnné využívají.

Jistým problémem se zdá být poněkud jednotvárné zapojování frekventovaných proměnných. Chybí určitý kreativní přístup. Důsledkem toho je určité inklinování k deskripci distribuce věřících než zaměření se na funkci, kterou náboženství ve společnosti zcela nepochybně má. Domníváme se, že to není způsobeno ani tak samotnými proměnnými, kterým musí výzkumníci do určité míry přizpůsobit své cíle, pokud chtějí využívat sekundárních dat, ale jejich standardizovaným užíváním. Zatímco na jedné straně se tak můžeme ptát, jak se mění počty věřících, porovnávat tradiční a alternativní religiozitu v závislosti na dalších proměnných, můžeme se na druhou stranu také ptát, proč tomu tak je a jakou funkci ve společnosti má náboženství v dnešní době.

Určitá jednotvárnost začíná převládat i ve využívaných zdrojích dat, kde se dominujícím šetřením stává ISSP, zejména pak ISSP 2008. Domníváme se, že utvoření nového, i když nikoliv mezinárodně srovnatelného, dotazníkového šetření by mohlo být přínosné, minimálně z toho důvodu, že by mohlo dojít k hlubšímu porozumění (ne)náboženskému prostředí v Česku a ověřit tak některá zjištění kvalitativních výzkumů, která v daném modu využívání proměnných nejsou (zatím) možná.

Aby bylo něco takového možné, bylo by zapotřebí v budoucnu rozšířit analýzu proměnných, a to se zaměřením na jejich obsahové vymezení. To znamená zkoumat, zda se konkrétní náboženské proměnné váží k hodnotovým postojům, ortodoxii – tj. věroučným obsahům, či se zaměřují na praxi aj. Ještě jinak řečeno, zkoumat v jakém

kontextu (konkrétní výzkum) jsou jednotlivé proměnné vázány na teoretické konceptualizace náboženství.

Použité zdroje

- ANDERSEN, Peter B., GUNDELACH, Peter a LÜCHAU, Peter (2008): Religion in Europe and the United States. Assumptions, survey evidence, and some suggestions. *Nordic Journal of Religion and Society*, roč. 21, č. 1, s. 61–74.
- BERGER, Peter. (ed.) (1999): *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Washington – Grand Rapids: EPPC + Eerdmans.
- BERGER, L. Peter a LUCKMANN, Thomas (1967): *The Social Construction of Reality*. London: Penguin Books.
- BRUCE, Steve (2011): *Secularization. In defence of an Unfashionable Theory*. New York: Oxford University Press.
- BURZOVÁ, L. Petra, DVOŘÁKOVÁ, Ilona a HEJNAL, Ondřej (2013): Paměť a prostor: Reprezenční strategie společnosti vzpomínání v postindustriálním městě. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 107–126.
- HAMPLOVÁ, Dana (2000a): *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- HAMPLOVÁ, Dana (2000b): Šetření ISSP 1998 – Náboženství. *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 4, s. 431–440.
- HAMPLOVÁ, Dana (2008): Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 4, s. 703–723.
- HAMPLOVÁ, Dana (2009): Je náboženství důležité pro ekonomický rozvoj? *Lidé města*, roč. 11, č. 1, s. 143–162.
- HAMPLOVÁ, Dana (2010): Česká religiozita – církevní příslušnost a víra ve světle Sčítání lidu a dat ISSP 2008. *Naše společnost*, roč. 8, č. 1, s. 3–8.
- HAMPLOVÁ, Dana (2011): Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži? *Sociologický časopis*, roč. 47, č. 2, s. 297–323.
- HAMPLOVÁ, Dana (2013): *Náboženství v České společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Praha: Karolinum.
- HAMPLOVÁ, Dana a ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2009): Kdo patří do církve? In: Hamplová, Dana a Řeháková, Blanka: *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 30–52.
- HERVIEU-LEGER, Daniele (2000): *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- HUYSEN, Andreas (2013): Berlínské proluky. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 15–34.
- JEŘÁBEK, Hynek (1992): *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.
- KALVAS, František, VÁNĚ, Jan, ŠTÍPKOVÁ, Martina a KREIDL Martin (2012): Rámcování a nastolování agendy: Dva paralelní procesy v interakci. *Sociologický časopis*, roč. 48, č. 1, s. 3–37.
- KREIDL, Martin (2005): Zhodnocení vlivu práce výzkumných agentur na konstruktovou validitu škál. *Sociologický časopis*, roč. 41, č. 1, s. 103–123.
- KUNT, Gergely, SZEGÖ, Dóri a VAJDA, Júlia (2013): Politická komunikace v přibězích zneuctěných památníků. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 35–56.
- LAUDÁTOVÁ, Marie a VIDO, Roman (2010): Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia* 4/2010, s. 37–61.
- LUŽNÝ, Dušan (2014): Kulturní paměť jako koncept sociálních věd. *Studia philosophica*, roč. 61, č. 2, (v tisku).
- LUŽNÝ, Dušan a NAVRÁTILOVÁ Jolana (2001): Religion and Secularisation in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 9, č. 1, s. 85–98.
- MARKOVÁ, Blanka a SLACH, Ondřej (2013): Governance kulturou tažené urbánní regenerace: Případová studie Černá louka v Ostravě. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 127–143.

NEŠPOR, Zdeněk (2004): Religious Processes in Contemporary Czech Society. *Sociologický časopis*, roč. 40, č. 3, s. 277–295.

NEŠPOR, Zdeněk (2007a): Brněnský výzkum religiozity z roku 1930: současná interpretace. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 15, č. 1, s. 87–107.

NEŠPOR, Zdeněk (2007b): Paradoxy sociálního a politického působení náboženství v 'sekularizované' Evropě. *Sociální studia* 3/2007, s. 17–30.

NEŠPOR, Zdeněk (2010): Rodina/domácnost jako náboženská skupina v procesu transformace. *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 31–60.

NEŠPOROVÁ, Olga (2009): Smrt jako konec nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. *Lidé města*, roč. 11, č. 3, s. 463–491.

NEŠPOROVÁ, Olga (2010): Jak náboženství ovlivňuje rodinný život? *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 61–88.

NEŠPOROVÁ, Olga (2011): Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby? *Sociální studia* 2/2011, s. 57–85.

NEŠPOROVÁ, Olga a NEŠPOR Zdeněk (2009): Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation. *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 6, s. 1215–1237.

NOVOTNÝ, Josef a POLONSKÝ, Filip (2011): The Level of Knowledge about Islam and Perception of Islam among Czech and Slovak University Students: does Ignorance Determine Subjective Attitudes? *Sociológia*, roč. 43, č. 6, s. 674–696.

PAKOSTA, Petr a RABUŠIC, Ladislav (2010): Postoje k příčinám chudoby v České republice v letech 1991 až 2008. *Sociální studia* 4/2010, s. 101–120.

RAPOŠOVÁ, Ivana, SEJKOVÁ, Apolónia a SZALÓ, Csaba (2013): Zabúda Brno na Zbrojovku? Praktiky formovania urbánnej pamäti prostredníctvom individuálnej angažovanosti aktérov. *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 79–105.

ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2009): Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti. In: Hamplová, Dana a Řeháková, Blanka: *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 76–87.

SIDIROPOLU JANKŮ, Kateřina (2013): Krajina vzpomínek. Kdo kreslí mapu „brněnského Bronxu“? *Sociální studia*, roč. 10, č. 4, s. 57–78.

SPALOVÁ, Barbora (2012): *Bůh ví proč. Studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*. Brno: CDK.

SPOUSTA, Jan (2002): Changes in Religious Values in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 38, č. 3, s. 345–363.

ŠUBRT, Jiří a VINOPAL, Jiří (2013): *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.

TICHÝ, Radek a VÁVRA, Martin (2012): *Náboženství z jiného úhlu*. Brno: CDK.

TURNER, Bryan S. (2006): *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

VÁCLAVÍKOVÁ-HELŠUŠOVÁ, Lenka a VÁCLAVÍK, David (2006): Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989–2000. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 14, č. 2, s. 173–192.

VÁNĚ, Jan (2012a): Výzkumy věnující se podobám religiozity v České republice po roce 1989. In: Krejčí, Jindřich: *Cesty k datům. Zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Slon, s. 355–376.

VÁNĚ, Jan (2012b): *Komunita jako nová naděje?* Plzeň: Západočeská univerzita.

VÁNĚ, Jan a KALVAS, František (2013): The Agenda-Setting Effect of Focusing Events: A Case Study of the Church Restitutions Issue. *Sociológia*, roč. 45, č. 3, s. 290–315.

VÁNĚ, Jan a ŠTÍPKOVÁ, Martina (2013): The National Religious Environment and the Orthodoxy of Christian Beliefs: A Comparison of Austria, the Czech Republic and Slovakia. *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 3, s. 403–425.

VÁNĚ, Jan, LUŽNÝ, Dušan a ŠTÍPKOVÁ, Martina (2013): Traditional and Alternative Religiosity in Contemporary Czech Republic: A Comparison of Age Groups. In: Karl Baier a Winter, Franz (eds.): *Altern in den Religionen*. Berlin – Wien: LIT Verlag, s. 184–203.

VÁVRA, Martin (2009): Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu. *Naše společnost*, roč. 7, č. 1, s. 32–39.

VÁVRA, Martin (2010): Náboženství a kvalita života. Psychosociální předpoklady. *Naše společnost*, roč. 8, č. 2, s. 3–10.

VIDOCIČOVÁ, Lucie (2010): O tempora! O mores! Generační a věkové souvislosti morálky ve stárnoucí společnosti. *Sociální studia* 4/2010, s. 11–36.

WOHLRAB-SAHR, Monika, KARSTEIN, Uta a SCHMIDT-LUX, Thomas (2009): *Forcierte Säkularität. Religiöser Wandel und Generationendynamik im Osten Deutschlands*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.

ZÁVORKOVÁ, Petra a VIDO, Roman (2010): Když jí otřu obličej, tak je to modlitba. *Biograf*, č. 52–53, s. 3–40.

Summary

This text originated as an exploration of what fails to be analyzed in Czech research papers when religion is studied through particular religion-related variables and outlines the conclusions we have come to. In the introduction, we discussed both theoretical and methodological problems related to the research of religion in the present and also introduced the main theme of the paper mentioned above: the way religion-related variables in selected studies published from 2000 to 2013 are used. We found that 17 different sources of data were used to carry out selected studies, the most frequent of which were the ISSP (2008, 1999), the Czech DIN survey and the EVS (1999, 2008). These surveys represent the most used source of data (variables). Other, less used surveys are, for example, the CVVM (the Czech Public Opinion Research Center) surveys, the Generations and Gender Survey (GGS), census, etc.

Furthermore, we analyzed the religion-related variables themselves. We concentrated on the frequency of their utilization, on how they are used to describe the context in which they are featured and, last but not least, what kind of results we can get using such variables. As for the frequency, these are the most used variables: declared religiosity, attendance of religious services, belief in something and a group of variables measuring religious socialization. These variables are described in detail. A second group of variables, used less frequently, includes e.g. religious practice in adulthood, religious homogamy, degree of orthodoxy, sympathy to Churches and religions, or the importance of the Church. A total of 75 variables used in selected studies were identified.

As for the analysis and the description of the context, we have come to the conclusion that the way Czech researchers use variables to study religion is rather stereotyped, allowing them to draw conclusions of a descriptive character, such as the distribution of believers, but not enabling them to properly explore what function religion plays in society. This means, for example, that while we have at our disposal a research paper on changing numbers of believers or a comparison between traditional and alternative religiosity according to other variables, we lack research that would explain what functions religion has in today's society.

This is why we would like to raise the question of whether there is a need to renew data sources, i.e. to carry out a new Czech survey reflecting issues that have, until now, been associated rather with qualitative research, such as e.g. religious memory, dissolution of traditional transfer of religiosity between generations, malfunctioning of traditional religiosity transfer between generations, revitalization, religious communities, etc. Such a survey could bring about a deeper understanding of the (non-)religious environment in the Czech Republic.

Apendix – Abecední seznam analyzovaných studií

- BURJANEK, Aleš (2001): Xenofobie po česku – Jak si stojíme mezi Evropany? *Sociální studia* 6/2001, s. 73–89.
- HAMPLOVÁ, Dana (2000a): *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- HAMPLOVÁ, Dana (2000b): Šetření ISSP 1998 – Náboženství. *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 4, s. 431–440.
- HAMPLOVÁ, Dana (2008): Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 4, s. 703–723.
- HAMPLOVÁ, Dana (2009): Je náboženství důležité pro ekonomický rozvoj? *Lidé města*, roč. 11, č. 1, s. 143–162.
- HAMPLOVÁ, Dana (2010): Česká religiozita – církevní příslušnost a víra ve světle Sčítání lidu a dat ISSP 2008. *Naše společnost*, roč. 8, č. 1, s. 3–8.
- HAMPLOVÁ, Dana (2011): Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži? *Sociologický časopis*, roč. 47, č. 2, s. 297–323.
- HAMPLOVÁ, Dana a ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2009): *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- HERVIEU-LÉGER, Daniele (2002): *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.
- KALVAS, František, VÁNĚ, Jan, ŠTÍPKOVÁ, Martina a KREIDL, Martin (2009): Modelování panelových dat s dichotomickou závisle proměnnou: obecné principy a ilustrace v programu STATA. *Data a výzkum*, roč. 3, č. 1, s. 96–123.
- KALVAS, František, VÁNĚ, Jan, ŠTÍPKOVÁ, Martina a KREIDL, Martin (2012): Rámcování a nastolování agendy: Dva paralelní procesy v interakci. *Sociologický časopis*, roč. 48, č. 1, s. 3–37.
- LAUDÁTOVÁ, Marie a VIDO, Roman (2010): Současná česká religiozita v generační perspektivě. *Sociální studia* 4/2010, s. 37–61.
- LUŽNÝ, Dušan a NÁVRÁTILOVÁ, Jolana (2001): Religion and Secularisation in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 9, č. 1, s. 85–98.
- MAREŠ, Petr a KATRŇÁK, Tomáš (2010): Hodnota práce u české veřejnosti v letech 1991–2008. *Sociální studia* 4/2010, s. 121–143.
- NEŠPOR, Zdeněk (2004): Religious Processes in Contemporary Czech Society *Sociologický časopis*, roč. 40, č. 3, s. 277–295.
- NEŠPOR, Zdeněk (2007a): Brněnský výzkum religiozity z roku 1930: současná interpretace. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 15, č. 1, s. 87–107.
- NEŠPOR, Zdeněk (2007b): Paradoxy sociálního a politického působení náboženství v 'sekularizované' Evropě. *Sociální studia* 3/2007, s. 17–30.
- NEŠPOR, Zdeněk (2010): Rodina/domácnost jako náboženská skupina v procesu transformace. *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 31–60.
- NEŠPOROVÁ, Olga (2009): Smrt jako konec nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. *Lidé města*, roč. 11, č. 3, s. 463–491.
- NEŠPOROVÁ, Olga (2010): Jak náboženství ovlivňuje rodinný život? *Lidé města*, roč. 12, č. 1, s. 61–88.

NEŠPOROVÁ, Olga (2011): Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby? *Sociální studia* 2/2011, s. 57–85.

NEŠPOROVÁ, Olga a NEŠPOR, Zdeněk (2009): Religion: An Unsolved Problem for the Modern Czech Nation. *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 6, s. 1215–1237.

NOVOTNÝ, Josef a POLONSKÝ, Filip (2011): The Level of Knowledge about Islam and Perception of Islam among Czech and Slovak University Students: does Ignorance Determine Subjective Attitudes? *Sociológia*, roč. 43, č. 6, s. 674–696.

PAKOSTA, Petr a RABUŠIC, Ladislav (2010): Postoje k příčinám chudoby v České republice v letech 1991 až 2008. *Sociální studia* 4/2010, s. 101–120.

PETROVÁ-KAFKOVÁ, Marcela (2010): Mezigenerační solidarita ve stárnoucí společnosti. *Sociální studia* 4/2010, s. 63–84.

RABUŠIC, Ladislav (2000): Koho Češi nechtějí? O symbolické sociální exkluzi v české společnosti. *Sociální studia* 5/2000, s. 63–81.

RABUŠICOVÁ, Milada a RABUŠIC, Ladislav (2001): České výchovné hodnoty: Tradiční nebo moderní? *Sociální studia* 6/2001, s. 127–148.

RAKUŠANOVÁ, Petra a ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2006): *Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

SPOUSTA, Jan (2002): Changes in Religious Values in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, roč. 38, č. 3, s. 345–363.

VÁCLAVÍKOVÁ-HELŠUSOVÁ, Lenka a VÁCLAVÍK, David (2006): Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989–2000. *Religio: Revue pro religionistiku*, roč. 14, č. 2, s. 173–192.

VÁNĚ, Jan a KALVAS, František (2013): The Agenda-Setting Effect of Focusing Events: A Case Study of the Church Restitutions Issue. *Sociológia*, roč. 45, č. 3, s. 290–315.

VÁNĚ, Jan a ŠTÍPKOVÁ, Martina (2013): The National Religious Environment and the Orthodoxy of Christian Beliefs: A Comparison of Austria, the Czech Republic and Slovakia. *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 3, s. 403–425.

VÁVRA, Martin (2009): Jak zjišťovat návštěvnost bohoslužeb? Problémy s měřením náboženského fenoménu. *Naše společnost*, roč. 7, č. 1, s. 32–39.

VÁVRA, Martin (2010): Náboženství a kvalita života. Psychosociální předpoklady. *Naše společnost*, roč. 8, č. 2, s. 3–10.

VIDOVIČOVÁ, Lucie (2010): O tempora! O mores! Generační a věkové souvislosti morálky ve stárnoucí společnosti. *Sociální studia* 4/2010, s. 11–36.

VLACHOVÁ, Klára (2001): Legitimita demokracie a důvěra v instituce v České republice. *Sociální studia* 6/2001, s. 23–45.